

СТАРАТА ТЕКСТОЛОГИЧНА ТРАДИЦИЯ И ПРОЕКЦИИТЕ ѝ В НОВОБЪЛГАРСКИТЕ ЕВАНГЕЛСКИ ПРЕВОДИ

Диана ИВАНОВА (Пловдив)

Наблюденията над възрожденските евангелски текстове дават отговор на редица въпроси, свързани както с развитието на българския книжовен език като цяло, така и на библейския преводачески език и стил; разкриват доколко те, като нови преводи, са зависими (или независими) от предходната традиция, какви са водещите преводачески принципи и критериите, на основата на които се предпочита дадено преводаческо решение, доколко е „освободен“ преводачът при транслирането на средновековния текст на архаичен език и от чуждата (архаична) езикова система към съвременната родноезикова система, разполагал ли е книжовният език през различните периоди на развитието си с необходимите средства за адекватен превод и в какво са се изразявали те. Илюстративният материал дава отговор на въпроса доколко българските възрожденски книжовници са познавали предходната традиция и в каква степен са я усвоявали в своите преводи.

Анализът на паралелни евангелски текстове от различни периоди и от различни източници дава възможност за сравнение и отбелязване на определени особености, доказващи тезата за приемственост в текстологичната традиция в писмените паметници през вековете (по въпроса за приемствеността и книжовната традиция има богата литература — вж. Андрейчин 1963; Велчева 1966, 1990; Дьомина 1973; Мирчева 1978; Босилков 1981; Цойнска 1983; Василев 1984; Минчева 1987; Русинов 1992; Иванова 1993а и др.).

Изследването на текстологичните особености на евангелските преводи върви в диахронен и в синхронен план, като по хоризонтала се сравняват отделните възрожденски преводи помежду си. Като източници са привлечени най-значимите от гледна точка на културната и езиковата ни история възрожденски евангелски преводи: преводът на Евангелието (1828) от П. Сапунов и отец Серафим (вж. отзад пълните заглавия към съкращенията на използваните източници — ПС); преводът на Неофит

Рилски (1840) (НР); преводът на Евангелието (част от пълното издание на Библията, 1871), извършен от комисия в състав: П. Р. Славейков, Хр. Сичан-Николов, А. Лонг под ръководството на Е. Ригс (ПРС).

По диахронната ос се търсят най-близките по хронология паметници — Елисаветинската библия (тясно свързана с първата славянска печатна библия, Острожката, 1581 г.). Назад по оста следва домашната печатна книжнина от XVI в. — Търговищкото четириевангелие (1512 г.) (Търг), чийто съставител е използвал за основа ръкописни паметници от среднобългарски тип, търновска езиково-правописна редакция (Врачу 1961, Мирчева 1990, Иванова 1997). Диахронното проучване се задълбочава с включването на паметници и от среднобългарския и старобългарския период, както и от различни редакции (сръбска, руска), за да се проследи по-пълно линията на текстологичната приемственост (вж. посочените отзад източници).

Евангелските преводи се сравняват с гръцки текстове от критическото издание на Нестле-Аланд (NA), в което са отразени по-древни гръцки редакции, както и с отделно печатно издание (TR), актуално за по-новата преводаческа практика през XVIII—XIX в. Отделни места се сравняват и с новозаветен текст на катаревуса (K) и на димотики (D), познати на възрожденските ни преводачи.

В основни линии възрожденските евангелски преводи се водят по старата южнославянска (източноправославна) преводаческа традиция, следвайки доста точно и в подчертано единство същите гръцки текстове, по които се водят и старите славянски преводи. Но както в старите евангелски преводи има богата синонимия и разночетения, възникнали през вековете в резултат на различни изправления и съгласуване с определени най-точни и престижни за епохата гръцки текстове, така и във възрожденските намираме вариантност, дължаща се на различни причини, основните от които са придържането към разночетения, присъстващи в гръцките (или славянските) текстове. Наличието на аналогични разночетения в ЕБ, Острж и Търг и в предхождащата ги ръкописна книжнина може да ни ориентира за евентуални източници на влияние от ръкописните към печатните издания от XVI в. насам, а чрез тях и за влияния във възрожденските преводи.

Наличието на подобни взаимопрониквания и влияния, отразени във възрожденските преводи, е конкретно доказателство за приемственост в евангелската текстова традиция от старобългарската до новобългарската епоха.

Въпреки че надделява общото впечатление за една пъстра, калейдоскопична и постоянноменяща се картина сред състава на паметниците, чиито текстологични особености най-често се проектират върху възрожденските преводи, с по-значим дял от останалите се оказва ЕБ, но много

близо до нея застават Острж и Търг, от което проличава тяхната текстологична близост. От по-старите паметници няма нито един доминиращ, който да се отличава с някакво по-трайно и последователно влияние, а се забелязва разпределение по групи паметници. Обикновено се оформят две групи, чийто състав доста често се мени, но все пак, очертава се и едно по-постоянно ядро. След направения анализ върху материал от двете Евангелия (от Матей и от Лука — вж. Иванова 1993а, 1993б) тук резултатите ще се изведат на основата на примери от Евангелието на Йоан, като се следва същата схема.

При сравняване на възрожденските преводи с по-старите ръкописни и печатни паметници върху материал от Евангелието от Йоан се наблюдават следните особености на текстологично равнище:

1. Текстологично единство във възрожденските преводи — различие в славянските евангелски текстове:

1.1. Най-често тези различия засягат *наличие/отсъствие* на някакъв текст — от отделна дума или словосъчетание до цели изрази и изречения. Забелязва се разширение на текста с имена, местоименни форми, наречия, предлози, съюзи, както в представените по-долу примери*:

Й 1:21 I. Иліа ли єси тѣ: ЕБ, Острж, Търг, Рил, 1354, Чуд

(гр.: σὺ Ἠλεΐζ εἶ — NA; >Ἠλεΐζ εἶ σὺ — TR)

II. Иліа ли єси: Бан, Дбрм, Дбрш, Лонд, Т, Ат, Вр, Ник, 1342, Въл, Острм, Гал, № 6, Ас, Зогр

Във втората група паметници липсва еквивалент на гръцката местоименна форма σὺ (ти), докато в трите възрожденски превода тя присъства: *Иліа ли си ты*, с което отбелязват своята близост с първата група паметници и с всички разглеждани гръцки източници.

Й 1:26 I. Язъ кръцаж водож: ЕБ, Острж, Търг;

гр.: Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι

II. Язъ кръцаж вѣ вѣ водѣ: Бан, Рил, Т, Ат, Дбрм, Вр, Ник, Въл, 1342, 1354, Гал, № 6, Лонд, Острм, Чуд, Мар, Ас, Зогр; (водож — Дбрш, Терт)

Както се вижда, в гръцките текстове липсва еквивалент на местоименната форма *вы*, както и във възрожденските преводи: *Азъ кръцавамъ съ вода*.

Й 8:9 I. Они же слышавъше: ЕБ, Острж, Търг, Лонд, Рил, Ат, 1342, 1354, Чуд, Мар — гр.: Οἱ δὲ ἀκούσαντες

II. Слышавъше же: Дбрм, Дбрш, Т, Терт, Ник, Гал

III. Слышавъше: Бан, Зогр

* Примерите отразяват графичните и граматияните особености на Търг (вариантите в отделните паметници, които нямат отношение към текстологичния анализ, не се вземат под внимание).

Възрожденските преводи съвпадат с текста от първата група паметници и с гръцките текстове (NA, TR, K): А тѣ като чуа.

Й 2:8 I. И принесошж: ЕБ, Острж, Търг, Ат, Рил, Дбрм, 1342, 1354, Чуд, и принеса: Мар

гр.: καὶ λέγει αὐτοῖς Ἀντλήσατε νῦν καὶ φέρετε — основен текст по NA, TR, K.

II. Ὡни же принесошж: Т, Лонд, Вр, Бан, Ник, Въл, Острм, Мст, № 6, Ас, Зогр, Гал

гр. Οἱ δὲ φέρετε — разночетения по NA (съвпада също и с други източници: критическите издания на Зоден и Тишендорф).

Текстовите разночетения в старите паметници, както се вижда, се дължат на придържането към различни гръцки редакции. Възрожденските преводи следват редакцията, по която се водят паметниците от I група: и занесоха (ПС, НР) и подадохж (ПРС), където липсва личното местоимение те -οί.

Й 1:44 I. Бѣ же Филипъ ѿ Ефсаидъ ѿ града Яндрова и Петрова: ЕБ, Острж, Търг, Б, Ат, Рил, 1342, 1354, Мст, Чуд, Мар

II Бѣ же Филипъ ѿ Ефсаидъ града Яндрова и Петрова: Бан, Дбрш, Дбрм, Лонд, Терт, Т, Вр, Ник, Въл, Острм, Гал, № 6, Арх, (Ас — градьца), Сав, Зогр

Във втората група примери липсва вторият предлог ѿ: (гр.: ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαῖδά ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου — NA, TR, K, Д).

Преводът от първата група паметници повтаря точно гръцкия текст. По него са ориентирани и преводите от XIX в.: Я бѣ Филипъ ѿ Ефсаида ѿ града Яндрова и Петрова (ПС); Я Филипъ вше ѿ Ефсаида ѿ Яндровъятъ и Петровъятъ градъ (НР); А Филипъ бѣше отъ Ефсаидж, отъ градъ-тъ Андреовъ и Петровъ (ПРС).

Й 1:3 I. всѣа тѣмь вѣша: ЕБ, Острж, Търг, Гал, Ас, Зогр, Мар

II. и всѣа тѣмь вѣша: Острм, Ник, Мст, Дбрл

Липсва гръцки еквивалент на съюза и. Не го откриваме и във възрожденските преводи.

Й 1:23 I. Рече азъ гласъ...: ЕБ, Острж, Търг, Дбрм, Лонд, Т, Въл, 1354, Гал, № 6, Ас, Мар, Зогр

II. Рече же азъ гласъ: Бан, Дбрш, Терт, Ник, Острм; И рече: Ат, Вр, 1342

(гр.: ἔφη (рече); и в трите гр. източника липсва καὶ). Във възрожденските преводи също липсва съюзът и.

Й 2:12 I. По семъ съниде въ Каперназъмъ: ЕБ, Острж, Търг, Ник, Дбрш, Т, Рил, Чуд, Зогр; въниде: Ат, Лонд

II. По семъ съниде Іс въ Каперназъмъ: 1342, 1354, Гал, Мст, Острм, Мар, Ас

гр.: Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ (Καπερναοὺμ — TR, К, Д)
 Както се вижда, гръцките текстове и славянските преводи в I група не съдържат името Исус, то не присъства и във възрожденските преводи:

Подиръ тѣй слѣзе въ Капернаѣмъ (ПС); По това послѣ слѣзе въ Капернаѣмъ (НР); Слѣдъ това слѣзе въ Капернаумъ (ПРС). Фонетичният облик на топонима *Капернаум* отразява по-нови редакции от TR, К, Д. Наличието на сакралното име в славянските текстове се потвърждава от някои гръцки кодекси от XI в. (вж. Гребенски 1991:280).

В същия стих има различни четения и по отношение на глагола κατέβη:

съниде: ЕБ, Острж, Търг, Ник, Дбрш, Т, Рил, Чуд, Зогр, Мар,

въниде: Ат, Лонд, Дбрл, Гал, Юр, Острм, Въл, Ас

Й 4:35 I. Йко плавъи сѣтѣ къ жѣтвѣкѣ зже: ЕБ, Острж, Търг, Дбрм, Дбрш, Т, Терт, Ат, Рил, Бан, 1354, Острм, Гал, №6, Чуд, Ас, Зогр, Мар

II. Йко плавъи сѣтѣ къ жѣтвѣкѣ: Дбрш, Лонд, Ник — липсва наречието уже/ юже (гр.: ὅτι λευκαὶ εἰσὶν πρὸς θερισμόν ἤδη).

Наречието вече се съдържа в трите възрожденски превода в съответствие с гръцките текстове и подобно на паметниците от първа група: чи вкли са камъ жетва вече ПС; че са вклѣты вече за жатва НР; че сж вече бклѣ за жетвж ПРС. При това ПС следва словоредата на по-старите гръцки редакции (отразени в славянските паметници от I гр.), а ПРС е по К: ὅτι εἶναι ἤδη λευκὰ πρὸς θερισμόν.

Й 8:10 I. Бъсклон же са Ѓ и ни едного видѣвъ тѣчѣж женж рече еи: ЕБ, Острж, Търг, 1354, тѣчкю вм. тѣчѣж — Рил, Дбрш, Бан

II. Бъсклон же са Ѓ рече еи: Дбрм, Ат, Т, Терт, Б, Лонд, Ник, 1342, Зогр, Мар

Текстовите различия между двете групи паметници се дължат на следването на различни гръцки редакции, съответно I група е по основния текст в NA и TR: ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ μηδένα θεασάμενος πλήν τῆς γυναικὸς εἶλεν αὐτῆν, а паметниците от II група следват разночетенията по NA (съвпадащи и с К): ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶλε πρὸς αὐτήν.

Възрожденските преводи следват редакциите по основния гръцки текст и съвпадат с паметниците от I група, в които изразът е по-разгърнат:

И като са въздигна Ѓисъ, и едного не видѣше тѣкж жената, рече (ПС); И като се исправи Исусъ и не виде никого, токмо жена та, рече и (НР); И когато ся исправи Исусъ, и не видѣ никого освѣнъ женж-тж, рече и (ПРС).

Вероятно наложената традиция в печатните славянски книги е повлияла и върху възрожденската практика.

Й 12:19 I. Фарисеи же рѣша къ себѣкѣ: ЕБ, Острж, Търг, Рил, Бан, Дбрм, Дбрш, Лонд, Ат, Т, Терт, Ник, 1354, Гал, Чуд, Мар, Зогр

II. Съвѣтъ сътвориша архирѣкни и старци на Исѣ и рекоша къ себе: Вр, Въл, № 6, Арх

Възрожденските преводи и в този случай следват точно гръцкия текст, който е адекватно отразен и в по-голямата част от старите паметници: фарисейте рѣкоѡа помеждѡ си (ПС); фарісеє те рѣкоѡа помеждѡ си (НР); А фарісеи-тѣ рѣкоѡѡ помежду си (ПРС) = гр.: οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπαν πρὸς ἑαυτοὺς.

Й 19:1 I. Тогда зѡв полатъ Пилатъ Гса и ви/тѣпе: ЕБ, Острж, Търг, Ат, Рил, Т, Вр, 1354, Ник, Въл, Острм, Арх, Гал, Чуд

II. Тогда зѡв полатъ Пилатъ Гса и ви прѣдастъ имъ: Бан, Лонд, Дбрш
гр.: Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πειλᾶτος τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐμαστίγωσεν.

Възрожденските преводи точно предават гръцкия текст (еднакъв в трите източника), така както и славянските паметници от първата група:

Тогасъ поистинно Пилатъ поє Гса и го ви (ПС); Тогавѡ Пилатъ фѡна Исуса и ви го (НР); Тогасъ Пилатъ зѣ Исуса и го би (ПРС).

В най-старите славянски преводи в този стих има разлика в словорѣда: Тогда же Пилатъ полатъ Гса и тѣпе: Мар, Зогр

Й 19:5 I. И гла имъ Пилатъ се члкъ: Дбрш, Рил, Бан

II. И гла имъ се члкъ: ЕБ, Острж, Търг, Ат, Т, Вр, 1354, Ник, Въл, Острм, Арх, Гал, Чуд, Мар, Зогр

гр.: καὶ λέγει αὐτοῖς Ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος (NA,TR)

ПС: И дѡмаше имъ; НР: и рече имъ ПРС: И казува имъ (Пилатъ)

Както се вижда от примерите, възрожденците отразяват гръцкия еквивалент от NA, TR, а думата Пилатъ у ПРС може да се обясни с присъствието ѝ в К и Д: καὶ λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ Πιλᾶτος Ἴδε ὁ ἄνθρωπος. Поставянето ѝ в скоби показва обаче, че К и Д не са се считали за официални версии.

1.2. Лексикални разночетения в старите паметници — единство във възрожденските текстове:

Й 2:22 I. И вѣрѡваше писанию: ЕБ, Острж, Търг, 1354, Чуд

II. И вѣрѡваша к(ъ)нигамъ: Острм, Мст, Гал, Ник, Дбрш, Ат, Ас, Мар, Зогр

гр.: καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ

И тримата възрожденци си служат с думата писание — утвърдена вече през XIX век в книжовния език чрез библейските текстове и чрез действащото богослужение в българските църкви.

Й 11:1 I. ѡ вѣси /веси маринны: ЕБ, Острж, Търг, Вр, Лонд, Т, Въл, 1354, Дбрл, Чуд

II. ѡ градъца маринны: Дбрш, Ат, Ник, Острм, Гал, Ас, Мар, Зогр; ѡ града: Дбрм, Арх, Сав

Гръцката дума κώμη може да се превежда по няколко начина — квартал на град или село. И в трите възрожденски превода се предпочита думата село — така, както е в обичайния кръг паметници, с които възрожденците показват лексикална близост. (гр.: ἐκ τῆς κώμης Μαρίας).

Й 15:25 I. Ико възненавидѣме ма тѣне: ЕБ, Острж, Тѣрг, Рил, Чуд; спѣти: Дбрм, Т, Ас, Сав, Мар, Зогр; испѣти: Ник

II. Ико възненавидѣше ма безома: Лонд, Б, Вр, Терт, Ат, Бан, Дбрш, 1354, Въл, Острм, Гал

гр. ὅτι Ἐμίσησάν με δωρεάν. ?И тук картината се повтаря — възрожденците превеждат гр. δωρεάν — *напразно* (ПС, НР), *без причина* (ПРС) — какъвто смисъл има и наречието тѣне/спѣти в паметниците от първа група.

Й 12:47 I. И аще кто оуслѣшнѣтъ глѣгы монах и не вѣрѣжѣтъ: ЕБ, Острж, Тѣрг, Дбрм, 1354, Острм, Чуд

II. ...и не съхранитѣ ихъ: Ат, Рил, Ник, 1342, Въл, Дбрл, Арх, № 6, Ас, Мар, Зогр

III. ... и не съблюдетѣ ихъ: Лонд, Вр, Терт, Т, Бан, Юр

IV. ... и не сътворитѣ ихъ: Гал

гр. καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων καὶ μὴ φυλάξῃ/ μὴ πιστεύσῃ.

Отликите в старите славянски преводи се дължат на следването на различни гръцки четения: първите превеждат гр. πιστεύω (πιστις) — *вярвам*, а вторите и третите — φυλάσσω — *пазя, съхранявам*. И тримата възрожденски преводачи следват гръцкия текст, отразен в I група паметници, а именно — *не вярва*.

Й 13:18 I. Въздвигне на ма патѣ своѣ: ЕБ, Острж, Тѣрг, Б, Дбрш, Т, Ник, 1354, Чуд, Зогр; (в Гал липсва местоимението своѣ, а в Бан: Въздвигне о мѣнѣ патѣ своѣ).

II. Въздвигне на ма прѣклѣщение своѣ: Лонд, Терт, Мар; мѣстѣ: Ат, 1342; ковѣ: Дбрм

гр.: ἐλῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ?

У възрожденците намираме точно съответствие на гръцкия текст, по който се водят и паметниците от първа група: Въздигна на мене пѣтѣта своѣ (ПС), вдигна наврѣхѣ мене пѣта та своѣ (НР), дигнѣ противъ мене петѣ-тѣ си (ПРС).

Й 12:3 I. магія же приемиши литроѣ/ж ливра: ЕБ, Острж, Тѣрг, 1354, Острм, Чуд, Сав; (литра/ѣ хризмѣгы) — Гал, Мар; (литра масти) — Т, Дбрш;

II. ливра — Ас; ливрю масти — Ник; ливра хризмѣгы — Зогр

III. ...стѣклѣкница мира: Лонд, Терт; стѣклѣкница масти: Юр, Мст, Дбрл, Въл

гр.: ἡ οὖν Μαριάμ λαβοῦσα λίτραν μύρου

Точно съответствие на гръцкия текст намираме и у възрожденците:

И магія като зе литра ливро (ПС); Тогава магія зема една литра ливро (НР);

Тогази Магія зѣ литра миро (ПРС)

В същия стих срещу гр. $\mu\acute{o}\rho\upsilon\sigma$ има и друго четене: $\mu\acute{o}\rho\alpha$ — ЕБ, Острж, Търг, 1354, Чуд, Дбрм, Лонд, Острм, Ас; $\chi\rho\iota\zeta\mu\alpha$ — Гал, Мар, Зогр; $\mu\alpha\sigma\tau\iota$ — Юр, Мст, Дбрл, Въл, Т, Ник.

Й 9:6 I. И помаза вреніемь очи слѣпомъ: ЕБ, Острж, Търг, 1354, Чуд, Гал

II. И помаза емъ очи вреніемь: Рил, Лонд, Вр, Терт, Т, Ат, Дбрм, Дбрш, Бан, Острм, № 6, Въл, Ник, Зогр, Мар, Ас

Различията в текста на двете групи паметници идва от придържането им към различни гръцки редакции: първа група отразява разночетенията (по NA — A, C, W, ψ , f_{13} , M, b, e, f, sy, съвпадащи с TR и K): $\kappa\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\pi\acute{\epsilon}\theta\eta\kappa\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\nu\ \pi\eta\lambda\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\pi\iota\ \acute{o}\phi\theta\alpha\lambda\mu\omicron\upsilon\varsigma\ *τ\omicron\upsilon\ \tau\upsilon\phi\lambda\omicron\upsilon$, а втората група се води по основния текст: $\kappa\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\pi\acute{\epsilon}\theta\eta\kappa\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\nu\ \pi\eta\lambda\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\pi\iota\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{o}\phi\theta\alpha\lambda\mu\omicron\upsilon\varsigma$.

Съответно у възрожденците намираме превод, който съответствува на гръцките и на славянските текстове от първа група: И помаза очите на слѣпыхъ съ кала (ПС), И помаза съ калъ-тъ очи-тѣ на слѣпый-тъ (ПРС).

Й 4:33 I. глѣахъ же оученици къ сѣвѣ: ЕБ, Острж, Търг, Рил, Терт, Т, Лонд, Дбрм, 1354, Ник, Зогр, Мар

II. глѣахъ же оученици него: Бан, Дбрш, Ат, Вр, Въл, Острм, Гал, № 6, Ас

гр.: $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\gamma\omicron\nu\ \omicron\upsilon\nu\ \acute{o}\iota\ \mu\alpha\theta\eta\tau\alpha\iota\ \pi\rho\omicron\varsigma\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\upsilon\varsigma$.

Точен превод на гръцкия текст намираме и у тримата възрожденци — той съвпада и с текста от славянските източници в I група. Гръцкото наречие $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\iota}\lambda\omicron\nu\omega\nu$ те превеждат с най-подходящия български еквивалент — *помежду си*.

Част от текстологичните различия между старите паметници се отнасят към предаването на числителните:

Й 1:39 I. Уасъ/ година вѣ іако десѣтѣи/ десѣтѣи: ЕБ, Острж, Търг, Ат, Дбрш, Бан, 1342, 1354, Въл, Острм, № 6, Чуд

II. Уасъ/ година вѣ іако девѣтѣи/ девѣтѣи: Т, Вр, Терт, Лонд, Ник, Гал, Зогр, Мар, Ас

Необяснимо поради какви причини във втората група паметници гръцкото $\delta\epsilon\kappa\acute{\alpha}\tau\eta$ е преведено с *девет* ($\acute{\omega}\rho\alpha\ \eta\nu\ \acute{\omega}\varsigma\ \delta\epsilon\kappa\acute{\alpha}\tau\eta$), но вероятно по отношение на библейските числа в по-старите паметници е имало разночетения. Напр. в NA като разночетение е дадено числителното $\acute{\epsilon}\kappa\tau\eta$ (шест), отразено в Александрийския кодекс. Възможно е в някакъв непознат засега ръкопис да се намери аналогът на славянските преводи от II група. По всяка вероятност тази особеност в Т, Вр, Терт, Лонд, Ник, Гал може да се свърже с влияние от най-старата славянска традиция — Зогр, Мар, Ас, където е използвано числителното *девет*. И трите възрожденски превода предават точно гръцкия еквивалент (*deset*), както и паметниците от първа група.

Й 19:14 I. година вѣ шѣстаа: ЕБ, Острж, Търг, Дбрш, Бан, 1342, 1354, Въл, Чуд, Лонд, Дбрл, Терт, Острм, Гал, Арх, Юр

II. година в'к третнж: Ат, Т, Вр, Дбрм, Ник, Зоґр, Сав, Ас

Този случай е идентичен с горния. Преводът на възрожденците отговаря на гръцкия текст: ὥρα ἦν ὡς ἐκτῆ -и на примера от I група паметници: а часть като шесттый (ПС) околw часть шесттый (НР), и часть-тъ около *шесть* (ПРС). Втората група паметници следва друга гръцка редакция — ὥρα ἦν ὡς τριτῆ (Δ, Ψ, L, ρс).

Възрожденските преводи съответствуват на гръцкия текст, който следват и посочените в първата група паметници: а часть като шесттый (ПС) околw часть шесттый (НР), и часть-тъ около *шесть* (ПРС).

Й 5:44 I. и славж таже ѿ единого Б҃а не ищете: ЕБ, Острж, Търґ, Рил, 1354, Чуд, Мар (единачаго)

II. и славж таже отъ иночаднаго с҃на б҃жиа не ищете: Т, Терт, Дбрм, Въл, №6, Гал; иночадаго: Ас, Зоґр

III. и славж таже отъ едночаднаго с҃на б҃жиа не ищете: Дбрш, Ат, Вр, Ник, 1342; едночадаго: Острм Бан, Дбрл;

IV. единородного с҃на б҃жиа: Лонд

Най-близо до гръцкия текст (по NA) са паметниците от първата група, с които пък възрожденските преводи показват най-голяма близост: и славката ѿ единнаго Б҃а не т҃рсите (ПС); а и славката колато е ѿ самаго Б҃а не т҃рсите (НР), и не т҃рсите славж-тж, която е само отъ Бога? (ПРС). Срвн. καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε.

Според Н. Гребенски в най-старите гръцки кодекси се среща разночетението παρὰ τοῦ μόνουγενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, съответстващо на примерите от II, III и IV група. Той счита, че именно този текст може да се приеме като най-старата славянска традиция (Мар обаче е в I група!).

Й 12:3 I. ма́риа пріѣмши литрж мв́ро (масти) нарда пістікіа многоц҃кнна: ЕБ, Острж, Търґ, Лонд, Т, 1354, Ник; (хризмы) — Гал, Мар, (ливрж хризмы) — Зоґр

II. ... масти сѣм҃кленгы благово́нны в҃крны многоц҃кнныгы: Мст; масти благово́нны в҃крна многоц҃кны: Дбрш; мира и благово́нна масла в҃крна и многоц҃кнна: Ат; мв́ра благово́нна и масла в҃крна многоц҃кнна: 1342; мв́ра благово́ннааго: Юр; масти благово́нныа: Дбрл, Лонд, Въл

гр.: ἡ οὖν Μαριάμ λαβοῦσα λίτραν μύρου ἰστικῆς πολυτίμου.

Както се вижда, в I група паметници остава непреведена гръцката дума πιστικός — *истински, верен*, докато във II група намираме нейния славянски еквивалент: в҃крна. По-голяма близост с възрожденските преводи показва I група: Я ма́риа като зє литра мв́ро нарда пістики многоц҃кнно (ПС), Тогава ма́риа зєма една литра мв́ро чисто драгоц҃кнно (което се именува нардъ) (НР), Тогази Ма́риа зѣ една литра чисто драгоц҃кнно мв́ро нардъ (ПРС). Използването на думата пістики категорично сочи влиянието, което изпитва Сапуновият превод от източник, произлизащ от първата група паметници.

Гръцката дума *κόσμος* обикновено се предава по два начина в славянските текстове — от една страна, само със съществителното *миръ*, а от друга — със словосъчетанието *весь миръ*:

Й 1:29 I. *грѣхи мироу*: ЕБ, Острж, Търг, Рил, 1354, Чуд, Сав

II. *грѣхи всего мира*: Бан, Дбрм, Дбрш, Лонд, Терг, Вр, Ат, Т, Ник, 1342, Острм, Гал, Арх, Мар, Зогр, Ас

И тъй като засега гръцки еквивалент на прилагателното *всего* не е открит, може да се предполага, че цялото словосъчетание е семантичното съответствие на *κόσμος*. Превод, отговарящ на първия текст, намираме и у тримата възрожденски преводачи: *грѣховете на свѣта* (ПС), *грѣховете на миратъ* (НР), *грѣхове-тѣ на свѣтъ-тъ* (ПРС).

Разширяването на текста се дължи на употребата на клиширани устойчиви словосъчетания, явяващи се като дублети на съществителното *миръ*. Подобни примери са пръснати на различни места в евангелския текст и представят една постоянна картина от вариативни изрази средства. Посочените по-горе случаи показват, че възрожденските преводи на Евангелието (конкретно Евангелието от Йоан), не са изолирани от предходната книжовна традиция. Възрожденските ни преводачи са си служили с гръцки източници, отразяващи редакциите, залегнали в TR, и са имали предвид съотнасянето им с църковнославянската печатна библия, в резултат на което са способствали за пренасянето на текстологичната традиция от предходните векове.

От цялостните наблюдения биха могли да се направят следните изводи:

1. Възрожденските преводи следват стара южнославянска традиция в евангелските текстове, съществуваща в предходната църковнославянска книжнина (ЕБ, Острж) и съвпадаща с домашната старопечатна канонична литература от XVI век (Търг), в която пък е засвидетелствувана приемственост от среднобългарските паметници, преминали през определена редакция.

2. Въпреки сложната и променлива картина, отразяваща недотам постоянен състав на паметници, съдържащи паралелни с възрожденските преводи текстови разночетения, с най-трайно присъствие се оказват църковнославянските ЕБ и Острж, веднага след които следва Търг. Набива се на очи близостта, която показват ЕБ и Острж с печатното Търг (за общата текстологична основа на Търг, Острж и ЕБ вж. Иванова 1993а), което пък от своя страна по текстова редакция стои много близо до една група паметници от XIII и XIV в. По всяка вероятност всички тези паметници (ръкописни и печатни) носят черти от една и съща среднобългарска текстова преработка, извършена през XIV в. в Света гора и в Търново. Сравнявайки типичните разночетения, изведени в текстологичното изследване на Евангелието от Йоан в старата славянска традиция (Алек-

сеев 1998) с анализирани тук примери от разглежданите паметници, има основание те да бъдат причислени към Атонската редакция или поне да носят известни следи от нея.

3. В някои случаи съответствията достигат чак до старобългарските паметници. Тези места, макар и по-редки, доказват присъствието на Кирило-Методиевите традиции, съхранени и предавани неизменно през вековете. Известно е, че през среднобългарския период има едно възвръщане към по-старинни особености на текста и лексиката, възхождащи към паметници от Кирило-Методиевата епоха, които се съчетават и паралелно се използват с преславизмите. Архаизацията се възприема като принцип и в първите печатни книги през XVI в. (вкл. и в Острожката библия). Чрез църковнославянския евангелски текст тази по-стара традиция се запазва и преминава във възрожденските преводи.

4. Най-силно се чувства влиянието на старата славянска текстова и книжовна традиция върху най-ранния превод — този на ПС, следван от Неофитовия. Славейковият превод е по-малко зависим в това отношение.

5. Най-коректно отношение към гръцките изходни текстове намираме в Славейковата библия. Всички възрожденски преводачи са използвали старогръцки образци, но ПРС и НР са сравнявали евангелския текст и с новогръцки преводи.

6. В текстово и езиково отношение преводите на ПС и НР са по-близки помежду си, отколкото с този на ПРС. Това се обяснява със силното влияние на църковнославянския език в България до 40-те години на XIX в., считан за език образец, и с авторитета на църковнославянската библия, която е използвана или като основен, или като допълнителен източник при превеждането. Докато през следващите десетилетия книжовноезиковата ситуация се променя: а) динамичните езиковостроителни процеси налагат народно-разговорната основа, която се обогатява с елементи от старобългарското наследство; б) установяват се основните книжовноезикови и стилистични норми, книжовният език е по-усъвършенстван, притежава по-богати изразни средства, руският книжовен език се превръща в модерния език образец, от който се учат българските книжовници. Всички тези тенденции са отразени в Славейковия превод, което го прави напълно съвременен и значим не само в историята на новобългарските преводи, но и в историята на българския език.

7. Най-съществено влияние върху новобългарските евангелски преводи оказва църковнославянската библия (ЕБ). ЕБ и Острж пренасят влиянието както от българската печатна книга от XVI в., така и от определен кръг среднобългарски паметници, преминали през обща текстологична обработка през XIII—XIV в. Закономерностите, изтъкнати при определяне влиянието, което изпитва Търг от дадена група ръкописни паметници, се наблюдават в основни линии и тук. На преден план излизат

печатните книги, като пряко е влиянието на ЕБ, а съвпаденията с Острж и Търг са поради общата им текстологична основа с ЕБ. Много често в тази група присъстват и 1354, Чуд и Рил, значително по-слабо е участието на 1342, Терт, Ат, а също и на Лонд. Но те пък имат значителна преднина пред останалите ръкописи, показали по-голяма отдалеченост в текстологичен план. Така че основата на групата е съставена от ЕБ, Острж, Търг, 1354, Чуд, Рил, а по-периферно участие в нея вземат Терт, 1342, Ат, Лонд. За разлика от основното ядро, което почти равномерно се представя и в трите разглеждани евангелия, при паметниците от по-периферната група се наблюдава една неравномерност — напр. Лонд и 1342 много по-активно се представят в Евангелието от Матей, отколкото в Евангелието от Лука, а средно — в Йоан. Обратна зависимост се наблюдава в Ат, което е добре представено в Ев. от Йоан, а по-слабо в Матей и Лука. Както се вижда, това са паметници от XIII—XIV в., които са се ползвали с голям авторитет и са оказали силно влияние по-нататък върху печатната книжнина, чрез която текстологичната традиция от тези векове се предава и на новобългарските евангелски преводи. Понякога съставът на групата е извънредно широк — включват се едновременно около двадесетина източници. Сред тях се срещат и старобългарски паметници, като с по-трайно присъствие се откроява Мар, а най-слабо в групата са представени Сав и Ас. Текстовите съответствия във възрожденските и старите писмени паметници са показателни за силата на книжовната традиция, съхранена и устояла през вековете. Не е изключено някои от възрожденските преводачи (отец Серафим, Неофит Рилски) да са ползвали ръкописни или печатни книги, българско наследство, и чрез тях, по пряк път в техните преводи да са попаднали определени текстови особености. „Погледът“ назад е съвсем съзнателно търсен от всички възрожденски преводачи, опората в традицията, стремежът за нейното съхраняване, възпроизвеждане и предаване на следващите поколения е неизменният принцип, от който те са се ръководили в преводаческата си работа и по този начин са осигурявали нейната непрекъснатост през вековете.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев, А. А. и др. Евангелие Йоана в славянской традиции (отв. ред. А. А. Алексеев). С.-Петербург, 1998.
- Андрейчин, Л. Старобългарско гравиво в съвременния български книжовен език. — Български език, 1963, № 3, 198—203.
- Босилков, К. Взаимодействие между традиционното и новото в ранния етап от формирането на новобългарския книжовен език. — Език и литература, 1981, №1, 41—45.
- Василев, В. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведенията на неговите следовници и на българ-

- ските дамаскинари. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2, С., 1984, 405—421.
- Велчева, Б.** Норма и традиция в българския книжовен език от XVI—XVII век. — Български език, 1966, № 2, 110—121.
- Велчева, Б.** Приемственост в развоја на българския книжовен език (IX—XIX век). — В: Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878). Wrocław — Warszawa — Kraków, 189—203.
- Гребенский, Н. Н.** Греко-славяно-русская текстология Нового Завета. Исследование о грамматическом и логическом соответствии трехязычного текста. Часть первая Евангелие. Йоанн, глава первая. Ленинград, 1989; вып. 2, С. Петербург, 1991; вып. 4, С. Петербург, 1993; глава пятая. С. П., 1998.
- Демина, Е. И.** Проблема нормы в формировании книжного болгарского языка XVII в. на народной основе. — Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1973.
- Иванова, Д.** Приемственост и традиция в новобългарските преводи на Евангелието. — *Paleobulgarica*, 1993a, № 4, 89—106.
- Иванова, Д.** Текстологични особености в новобългарските евангелски преводи в сравнение със старите писмени паметници. — В: Език и свят. Съвременна езиковедска проблематика. Т. 1. Езикознание. Пловдив, 1993б, 155—164.
- Иванова, Д.** Търговищкото печатно четириевангелие и старите славянски преводи на Евангелието (с оглед на текстологичната традиция. — В: Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура. В. Търново, 1999, 45—60.
- Miklas, H.** Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck. Faksimile-Ausgabe. Paderborn-München-Wien-Zürich, 1999.
- Миичева, А.** Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. — ГСУ, Фак. слав. фил. Езикознание, 77, № 1 (за 1983), 75—123.
- Иванова-Миичева, Д.** Кирило-методиевски традиции в литературния български език през вековете. — Литературна мисъл, 1978, № 6, 80—90.
- Иванова-Миичева, Д.** Езикът на печатните книги от XVI век. — В: Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878). Wrocław — Warszawa — Kraków, 73—85.

- Русинов, Р. Взаимодействие между говорима реч и книжовна традиция при изграждането на националния български книжовен език. — Съвременни проблеми на българската езикова история. В.Търново, 1992, 96—106.
- Цойнска, Р. Към проблема за традиция и новаторство в историята на българския книжовен език. Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език. С., 1983, Т. 1. 372—379.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ И НА ТЕХНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

- Ас Kurz, J. *Evangeliař Assemanův. Kodex Vatikansky 3 slovansky. Díl II. Uvod, text v přepise cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení.* Praha, 1955.
- Арх Архангелско евангелие, 1092 г. Изд. Румянцевского музея. М. 1912.
- Ат Атинско (Макариево) четириевангелие от XIII век. Атинска библиотека, № 1796. Микрофилм на НБКМ.
- Б Боянско кратко изборно евангелие от XIII в. ГБЛ, ф. 87, № 8 (М. 1690). (По С. Кульбакин. СПб, 1899).
- Бан Дограмаджиева, Е., Б. Райков. Банишко евангелие, среднобългарски паметник от XIII век. С., 1981.
- Въл Врана, Вуканово еванђеље. Београд, 1864.
- Вр Цонев, Б. Врачанско евангелие. — Български старини, 4, 1914.
- Гал Архим. Амфилохий. Четвероевангелие Галичское 1114 г. Исправленое по древним славянским памятникам, согласно греческому подлиннику, с изображениями. Т. I—II, М., 1882—1883.
- Дбрл Добрилово пълно изборно евангелие от 1164. Изд. на архим. Амфилохий. М., 1877.
- Дбрш Добрейшово четвероевангелие. Български старини, 1, 1906 (изд. Б. Цонев).
- ЕБ Библия или книги Священного Писания Ветхаго и Нового Завета. М., 1819.
- Зогр Jagić, V. *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim zographensis nunc petropolitanus.* Graz, 1954.
- Лонд Лонд = Лондонско четириевангелие от 1356 г. Лондон, Британски музей, Add.ms 39 627. (по микрофилм).
- Мар Ягич, В. Памятник глаголической письменности Мариинское четвероевангелие. С примечаниями и приложениями. Грац, 1960.
- Мст Жуковская, Л., Л. Владимирова., Н. Панкратова. Апракос Мстислава Великого. М., 1938.
- Ник Даничић, Ћ. Никольско јеванђеље. Београд, 1864.
- Острм Востоков, А. Остромирово Евангелие 1056—1057. С-Петербург, 1843.

- Острж Библия сиреч книги Ветхого и Нового Завета по языку словенску. 1581.
- Рил Рилско четириевангелие от 1361 г., НБКМ, № 85.
- Сав Щепкин, В., Саввина книга. — В: Памятники старословянского языка. Т. 1. Вып. 2. С.-Петербург, 1903.
- Т Търновско четириевангелие от 1273. ЈАЗУ, III, а 30.
- Терт Тертерево четириевангелие от 1322 г. ГПБ, Ф. п. I. 84.
- Търг Търговишко четириевангелие (печатно), 1512. НБ И. Вазов, Пловдив, РЦ, II, № 32.
- Чуд Чудовски Нов Завет на митрополит Алексей от 1355 г. (по микрофилм) и фототипното изд. от 1989, Bohlau—Verlag—Köln—Wien.
- Юр Архим. Амфилохий. Описание Юрьевского евангелия 1118-1126. Воскресенской Ново-Ерусалимской библиотеки с приложением оттис нутых резних на пальме букв и заставиц и словаря из него, сличенного с Евангелиями XI, XII вв. и 1270 г. М., 1877.
- № 6 Евангелие апракос полный, XII в., древнерусский, 252 л. ЦГАДА, фонд 381(Син.тип.) №6.
- 1342 Старосръбско четиевангелие от 1342 г. НБКМ, № 82.
- 1354 Старосръбско четиевангелие от 1354 г. Лондон. Британски музей. Add. ms, 39626 (по микрофилм).
- НР Неофит Рилски. Новий Завет Господа нашего Исуса Христа. Смирна. 1840.
- ПС Сапунов П., отец Серафим. Новий Завет сиреч четирите евангелии на четиритях евангелиста, преведени от елински на българския език, който ся упототреблява сега в Болгарията. Букурещ, 1828.
- ПРС Славейков, П. Р., Хр. С.—Николов. Библия сиреч Священното писание на Ветхий и Новий Завет. Вярно и точно преведено от първообразното. Цариград. В книгопечатницата на А. Х. Боджияна, 1871.
- NA Nestle, A., K., Aland. Nowum Testamentum graece. Deutsche Bibelsgesellschaft. Stuttgart, 1988.
- NT Aland, K., M. Black, C. M. Martini, B. M. Metzger, A. Wikgren. The Greek New Testament. United Bible societies. (Third Edition, Corrected), 1990.
- TR ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ἈΠΑΝΤΑ. Ἐν Ἀθηναῖς καὶ Κωνσταντινοπόλει. ΔΑΠΑΝΗ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΗΚΙΣ. ἀη'β'.
- Д Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική. Ελληνική βιβλική εταιρία Αθήνα. United Bible Society. 1989.
- Κ Καινῆς Διαθήκης ἅπαντα. Nowum Testamentum graece. Londinii. MCMXI.